

МИНИСТЕРСТВО ПРОСВЕЩЕНИЯ РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ

Министерство образования Республики Тыва

Управление образования администрации Улуг-Хемского кожууна

МБОУ СОШ с. Чааты им.К.О.Шактаржыка

РАСМОТРЕНО

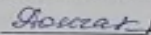
Руководитель МС

 Дажы-Даваа А.О.

Протокол № 1 от 30.08.2023

СОГЛАСОВАНО

Заместитель директора по УВР

 Донгак Ч.К.

Протокол № 1

от 30.08.2023г

УТВЕРЖДЕНО

Директор школы

 Биче-оол С.Д.

Приказ № 564-ОД

от 30.08.2023г

РАБОЧАЯ ПРОГРАММА

внеурочной деятельности

«Улусчу ужурлар»

для обучающихся 9 класса

с. Чодураа 2023 год

Программада кезектер уругларның назы-харын, сонуургалын барымдаалап хувааттынган. Уругнун назы-хары бичии болган тудум, оларның чуве сактып алыры быжыг, уттунмас болур. «Аңгыр- оолдуң тоожузунда» бичии Аңгыр- оол чүгле туттунуп кылаштап, «эргин кырынче» үне берген үезинден бээр эскерип, көргөн чүүлун карактарга көстүп турар кылдыр сактып ап, октаргай-делегей дугайында нарын философчу бодалдарны сонуургап, улугларның чугаазын кичээнгейлиг дыңнап ап чораанының түннелинде солун, үнелиг чогаал үнүп келген болгай. Ынчангаш, программаны уругларга төрөөн чери-биле таныштырылгасындан эгелээш, чоорту амыдыралга эргежок чугула апаргы дег темалар: чаңчыл, ужур, найырал, өг- бүле, уруглар кижизидилгези дээн билиглерге чедир ап, аныяк салгалды амыдыралга белеткээр сорулгалыг тургузуп кылган. Ажылды кылып тургаш, автор тыва ужур- чаңчылдарга хамаарыштыр кылдырган ажылдарын өөренип көрүп, дуржулгалыг башкыларның шинчилелдериниң байлак арга-дуржулгасынга даянган. Маңаа эге школаның программазынга дүүштүр кылган «Улусчу чаңчылдар» деп чаа үнген өөредилге номнарынга каттыжы берги дег темалар туруп келирин баш бурунгаар көрүп, башкы бүрүзү чогаадыкчы езу-биле программаны өскерттип болур дээрзин кичээнгейге алырын айтып кагза эки боор. Кандыг-даа ажылды эде- хере соп, ону практикага ажыглаарынга чедир арга-сүме херек, бо шенелде ажылга хамаарыштыр республиканың башкыларының сүмези кончуг улуг дээрзин билир бис.

8-ки класска “Улусчу ужурлар” деп эртемнинин шингээттингенинин түннелдери:

Бот-тускайлан туннелдер:

Кижизидилге ажылынын кол угланышкынарны:

1. Хамааты мозу-будуш кижизидилгези.
2. Төрөөн чуртунга, торел чонунга чоок болурунга кижизидер.
3. Мозу-будуш, сагыш-сеткил кижизидилгези.
4. Чараш чуулду эскерип билиринге кижизидер.
5. Куш-шыдалдыг, кадык болурунга кижизидери.
6. Куш-ажыл кижизидилгези.
7. Экологтуг кижизилге.
8. Эртемни шинчилеп, унелеп билиринге кижизидери.

«Улусчу ужур-чаңчылдар» кичээлдериниң өөредиглиг сорулгалары :

- уругларга бодунуң төрөөн чонунуң шаг-төөгүден бээр туруп келген езу- чаңчылын таныштырып, ону ыдыкшыдып көөрүнгө өөредири;
- езулуг тыва кижиниң омур-хевири, мөзү- бүдүжү кандыг чораанын улустуң аас чогаалын болгаш чогаалдарны ажыглап тургаш, делгеренгей таныштырып, бар билиглерин ханыладып өөредири;
- тыва улустуң чаңчылчаан ажыл- ижи- биле таныштырып, мергежил шилип алырынче угланган ажыл чорудуп, келир амыдыралга белеткээри;
- бурунгу чүдүлге, дагылгалар, ужурларның өөредиглиг утказын тайылбырлап, долгандыр турар бойдуска хумагалыг чорукка кижизидип, уругларны биче сеткилдиг, дузааргак, кээргээчел чорукка өөредири;
- бодунуң төрөөн чериниң (кожуунунуң) онзагайы-биле таныштырып, алдарлыг кижилерин танып ап, оларга чоргаарланып чоруурунга өөредири;
- кожа-хелбээ чурттап чоруур чоннуң байырлалдары- биле таныштырары;
- өг-бүле, ада-ие кижиниң хүлээлгелери, өг-бүлениң бюджетиде деп билиишкиннер- биле уругларны таныштырары;
- тыва улустуң уруг-дарыг кижизидеринге кандыг хамаарылгалыг, чаш төлдү кадык-чаагай кижизидериниң айтырыгларын канчаар шиитпирлеп чораанының дугайында билигни бээри.

Кижизидилгелиг сорулгалары:

- уругларны чоннуң ыдыктыг чаңчылдарын сагып чоруур, бедик культурлуг, кижизиг кижилер болурунга кижизидер;
- күш-ажылга ынак, мөзүлүг чаңга уругларны чаңчыктырып кижизидер;
- долгандыр турар бойдуска хумагалыг болурунга, бойдуска хамаарылгалыг езу-чаңчылдарны сагып чоруурунга чаңчыктырар;
- ава, ача кижиниң хүлээлгелерин медреселдиди-биле билип, өг- бүле амыдыралынга бичиизинден белен болуп, уруглар кижизидилгезиниң айтырыгларын сайгарып чоруурунга кижизидер;
- каяа- даа чорааш, бодун тыва кижин мен деп медресеп билип чоруур национал чоргааралды уругларга оттурар.

Өөреникчилер

- «тыва» деп сөстүң төөгүлүг утказын,
- тыва улусчу чаңчылдарны, езулалдарны, ужурларны, дагылгаларны, дойларны, ыдыктарны,
- чоннуң чаңчылчаан ажил-ижин,
- тыва улустуң байырлалдарын, оюннарын,
- өг- бүледе кежигүннер аразында харылзаа дугайында хоойлу-документилерни,
- өг- бүле бүрүзүнүң сагып чоруур чараш чаңчылдарын **билген турар ужурлуг**.

Школаның доозукчузу:

- бодунуң аажы- чаңынга шын демдекти салып, бодунуң долгандыр турар кижилерге хамаарылгазын база бодунуң чедер, четпес талаларын анализтеп билер;
- чоок, таныыр кижилерге, эш-өөрүңге кичээнгейлиг, эптиг-эвилең болурун чедип алыр;
- амыдыралдың кандыг-даа байдалында боду бот-тускайлаң, харыысалгалыг шиитпирни үндүрүп шыдаар чорукту бодунга сайзырадыр;
- бодунуң келир үезин бүдүү сагыштап көрүп, кады чурттаар эжинге хамаарылга кандыг болурун медресеп билиринге өөренир;
- долгандыр турар кижилерниң бир-ле дугаарында эки талаларын эскерип чоруур, шыдамыккай аажы-чаңныг болурун бодунга чаңчыктырар **ужурлуг**.

Программа дараазында тургузуглуг:

Аыш-чемге, айга, хүнге, аалдажыр, таныжар дээш оон-даа өске сагылгаларга хамаарышкан езулалдар дугайында билиглерни ап, амыдыралда херек кырында ажыглаарын чугулалап көөр. Кичээл- экскурсиялар эрттирип, теория кырында алган билиин амыдыралда бадыткап өөренир.

8-ки класска «Улусчу ужурлар» деп эртемнин допчузу

№	Программанын материалы	Ниити шагы	Эртемнин унезин билип алыры
1	Бурун Тыва чоннуң кижини назынын ылгап чораанының онзагайы.	4	
2	Езулалдар дугайында эге билиг. Хүндүлел езулалдары.	8	
3	Кижиниң чырык черге чаялгазы.	3	
4	Кижиниң ава, ачазы – чырык чер кырында эң-не буянныг кижилер.	3	
5	Оол уругнун, кыс уругнун тус –тус аажы- чанының онзагайлары, мөзү- бүдүжү.	3	
6	Тыва езуда улусчу хемчеглерни ажыглап чорааны. Ай- хүн санаарының онзагайы	10	
7	Катаптаашкын	1	
8	Туңнел кичээл.	1	
9	СТМ – Тыва езулалдарнын тергиини	1	
Ниитизи-биле		34ш	

**Календарь-тематиктиг план.
«Кижини назыны. Езулалдар. Хемчеглер».**

№	Темазы	Шагы	Кичээлдин эртер хүнү		Тайылбыры
			План-биле	херек кырында	
1	Бурун Тыва чоннуң кижини назынын ылгап чораанының онзагайы. Чаш назын – 1-3 хар.Элээди назын – 3 – 15 хар.Аныяк назын – 16 – 29 хар.Ортун назын – 30 – 45 хар.Улуг назын – 46 – 61 хар.Кырган назын – 61 – 81 хар.Чөнүүр назын – 81 хардан өрү.	1	05.09		
2	Чеди- Хаан сылдыс- биле кижини назынын дөмейлеп чорааны.	1	12.09		
3	Назын бүрүзүнүң тус- тус онзагай талалары.	1	19.09		
4	Хар- назын бүрүзүндө кылып болур, кылып болбас чүүлдер.	1	26.09		
5	Езулалдар дугайында эге билиг. Хүндүлел езулалдары.	1	03.10		
6	Төрел бөлүк аразында хүндүлежири.	1	10.10		
7	Төрел аймак аразында бот- боттарынга хамаарышкан хүндүлел аттары.	1	17.10		
8	Кээргээчел чорук – бот- бодунга дузалажыр езулалдың бир хевири.	1	24.10		
9	Аыш- чемге хамаарышкан езулалдарның кижизидикчи ужур- утказы.	1	07.11		
10	Аян - чорук үезиниң езулалдары, сагыыр сагылгалары.	1	14.11		

11	Аңчының езулалдары. Ужалаар деп чаңчыл.	1	21.11		
12	Аалдажыры езулал. Езулалдың ужур- утказы.	1	28.11		
13	Кижиниң чырык черге чаялгазы.	1	05.12		
14	Кижиниң амыдыралының тайбың- чаагай болурунун чылдагааннары.	1	12.12		
15	Сарыг шажын өөредиинде кижиниң амыдыралы.	1	19.12		
16	Кижиниң ава, ачазы – чырык чер кырында эң- не буянныг кижилер.	1	26.12		
17	Ава кижиниң сагыш- човаашкыныны. Авалар шүлүк, ырларда.	1	09.01		
18	Практиктиг кичээл	1	16.01		
19	Оол уругнун, кыс уругнун тус –тус аажы- чанының онзагайлары, мөзү- бүдүжү.	1	23.01		
20	Кыс уругнун омур- хевири тоолдарда, чогаалдарда.	1	30.01		
21	Амгы үениң кыстарының, оолдарының аажы- чаңында чараш, чараш эвес чүүлдер.	1	6.02		
22	Тыва езуда улусчу хемчеглерни ажыглап чорааны. Ай- хүн санаарының онзагайы	1	13.02		
23	Черниң ыраан, чоогун; чүвениң улуун, бичезин; сугнун тереңин, сыыгын болгаш оон- даа өске хемчеглерни көргүзүрде чоннун ажыглап чорааны эренгей чижек хемчээлдер.	1	20.02		
24	Практиктиг кичээл	1	27.02		
26	Эренгей хемчээлдерниң чаш уругларның, оолдарның угаан- сарыылын дүрген сайзырадырынга салдарлыы.	1	05.03		
27	Практиктиг кичээл	1	12.03		
28	Салаа- биле холбашкан хемчеглер.	1	19.03		
29	Тыва улустун дааранырда, ус- шевер ажил кылыгыларынга эренгей хемчеглерни ажыглап, карак- биле, хол- биле хемчээп чорааны.	1	02.04		
30	Практиктиг кичээл	1	09.04		
31	Тыва улустун аас чогаалында ыдыктыг саннар, оларнын ужур- утказы.	1	16.04		
32	Практиктиг кичээл	1	23.04		
33	Түңнел кичээл. Хыналда тест	1	30.04		
33	СТМ – Тыва ёзулалдарнын тергиини	1	07.05		
34	Туннел кичээл. Катаптаашкын.	1	14.05		